

Torsten Hägerstrands världsbild – några tankar om dess utveckling

Torsten Hägerstrands författarskap spänner över flera fält. Hans bibliografi omfattar hundratals publikationer och är i många fall inte så lätta att finna fram till. Denna fragmenterade produktion avspeglar att Hägerstrand var en efterfrågad skribent och hans texter vände sig till högst varierande målgrupper. Dessa förhållanden skymmer lätt att texterna byggde på en världsbild vars grundbultar tidigt lades fast. Denna framträder inte tydligt vid läsning av enstaka texter utan först med insikten om att nästan varje artikel avslöjar en större eller mindre bit av Hägerstrands världsbild. Denna fanns inte fix och färdig utan utvecklades och kalibrerades under ett helt liv som forskare men var trots detta förvånansvärd konsistent och styrde honom att säkert fånga upp viktiga observationer och kunskaper i ett brus av information.

Jag ska här försöka finna världsbildens avtryck och utveckling i Hägerstrands texter och söka spår till det testamente – den sammanhängande och fokuserade bild av sin världsuppfattning som publicerades (postumt) 2009 i boken *Tillvaroväven*. Det är alltså inte en genomgång av samtliga publikationer utan ett försök att sortera ut dem som tydligt siktar fram mot den sista bokens samlade tankegångar.

Tre skeden

Det är möjligt att skära igenom publikationerna på många ledder och sortera på flera sätt. I detta fall med sitt speciella syfte är Hägerstrands författarskap indelat i tre skeden. Tidsgeografins presentation 1966 utgör en skiljepunkt mellan två skeden. Det sista skedet kan urskiljas då arbetet med boken *Tillvaroväven* blir allt mer centralt för att så småningom bli den allt överskuggande forskningsinriktningen.

De tre skedena karaktäriseras av följande rubriker:

1. Världsbildens byggstenar
2. Världsbildens verktyg – tidsgeografi
3. Världsbilden artikuleras

Jag ska belysa min tankegång med att peka på skrifter som är utmärkande för respektive period.

Skede I – Världsbildens byggstenar

Den första delen av Hägerstrands produktion behandlar i stor utsträckning migration och innovationsspridning. Det förstnämnda fältet var det han började intressera sig för. I samband med dessa studier gjorde Hägerstrand en mycket omfattande kartläggning av befolkningen i Asby socken. Arbetet gav honom en grundläggande empirisk kunskap om förändringar i en befolkning över lång tid. Hans forskning på

detta område blev också internationellt uppmärksammat (tex *A century of migration to and from a rural parish in Sweden*, 1958 och *Geographic measurements of migration: Swedish data*, 1963)

Mest framträdande och värderad från detta skede är Hägerstrands forskning om innovationsförlopp och då främst presenterat i avhandlingen – *Innovationsförloppet ur korologisk synpunkt*. När den kom 1953 blev den mest uppmärksammas för sina simuleringsmodeller som byggde på rumsliga informationsfält och användning av slumpantal. Forskningstekniken väckte störst uppmärksamhet och detta skymde egentligen vad modellerna i grunden ville fånga och förmedla, nämligen synen på diffusionsprocessen och dess drivande faktorer. Detta var delvis en effekt av att avhandlingen var på svenska och beskrivningar av modellerna tidigt presenterades på engelska.

Fram till 1967, då avhandlingen kom i engelsk översättning, finns tre artiklar om migration, två om diffusion och en om simulering. En mycket läst och ofta citerad artikel är *A Monte Carlo approach to diffusion* (1965) som handlar om modellerna och finns publicerad i fyra skrifter och den är dessutom översatt till japanska.

Eftersom diffusion var ett centralt tema under detta skede så kan det vara värt att nämna att även om Hägerstrand ganska tidigt övergav direkt forskning om spridningsförlopp så är två tredjedelar av citeringarna till hans arbeten knuten till denna forskning. Den engelska versionen av avhandlingen har överlägset flest hänvisningar, drygt 400 (Web of Science).

Fundamenten i Hägerstrands världsbild har lagts i detta skede, nämligen betydelsen av relationer i rum och tid – grannskap/närhet och processer. Samtidigt som

Hägerstrands forskning om diffusion fick en stor internationell spridning kom utvecklingen av tidsgeografien att hamna i fokus för hans intresse. De tidrumsliga relationerna måste fångas i ett begrepps- och notationssystem.

Skede II – Tidsgeografi – verktyg för världsbilden

Detta skede domineras av tidsgeografi och dess utveckling och det jag valt att kalla världsbildens verktyg. (Det innebär inte på något sätt en reduktion av tidsgeografins betydelse.) Förvisso var Hägerstrand aktiv också på många andra områden under detta skede med uppmärksammas skrifter om samhällsutveckling, planering, datering/informationssystem, urbanisering, forskningsinriktning, lokalisering. Dessa var emellertid vanligen fokuserade på specifika problem eller drag i utvecklingen och därmed inte så starka bidrag till världsbildens utveckling.

Det tidsgeografiska projektet startade 1967 med ett stort anslag från Riksbankens Jubileumsfond. Inom projektet skedde en utveckling av de grundtankar om tidsgeografi som Hägerstrand burit på. Två artiklar från 1970 introducerade tidsgeografien och har haft stor betydelse för dess spridning. Först en på svenska – *Tidsanvändning och omgivningsstruktur*, som publicerades i en SOU (Statens Offentliga Utredningar) och fick stort genomslag och länge utnyttjades i bland annat akademisk undervisning.

På engelska publicerades *What about people in regional science* (utgörande *Presidential address*) i en konferensrapport från Regional Science Association (1970). Trots den relativt obemärkta publiceringen och den kryptiska titeln så fick bidraget ett

stort gensvar och blev för många det första (och dessvärre i många fall det enda) mötet med tidsgeografi. I den korta artikeln introducerades centrala begrepp: tre typer av restriktioner och sättet att illustrera i tid och rum, dvs tidsgeografiska elementa.

En artikel av stor betydelse för tidsgeografins tillämpning inom kommunikationsområdet är *The impact of transport on the quality of life* från 1973. Den sätter in transporter i ett vidare sammanhang och kopplar rörlighet till livskvalitet och välfärdsaspekter i en tidsgeografiskt präglad framställning. Efter denna uppmärksammade introduktion av tidsgeografi på transportområdet så återkommer Hägerstrand senare i flera artiklar till sin uppfattning om mobilitetens karaktär och tänkbara konsekvenser.

I mitten av 70-talet kom *Survival and arena: on the life-history of individuals in relation to their geographical environment* (1975). Befolkningsdata från det första skedet kombineras med tidsgeografiskt tänkande och visar tydligt på kontinuiteten i Hägerstrands tankebanor. Denna artikel föregås av det på svenska publicerade specialarbetet till en SOU, nämligen *Om en konsistent individorienterad samhällsbeskrivning för framtidsstudiebruk*, från 1972.

En av de mera lästa och uppmärksammade artiklarna är *Diorama, path and projects* publicerad i Tijdschrift voor Economische en Sociale geografie 1982. Floran av begrepp för att presentera tidsgeografi och dess grundtankar är rik – path, projects, corporeality, situation, diorama, nearness, thereness.

Den kanske allra förnämsta och koncentrerade introduktionen till tidsgeografi finns tyvärr i en ganska svåråtkomlig utgåva från FN 1985. Artikeln heter *Time-*

geography: focus on the corporeality of man, society and environment. Förutom att vara en förträfflig presentation av tidsgeografi ger den också en föreställning av den underliggande världsbilden. Detta centrala arbete ger en bred och djup presentation av tidsgeografi. En motsvarande artikel på svenska är *Tidsgeografi* (1991) publicerad i samband med utgivningen av *Tidens vidd och tingens ordning* (som innehåller en samling av Hägerstrands skrifter).

Den senaste artikeln innehållande tidsgeografiska figurer, och som därmed lätt kan inordnas i detta skede, är *Technical and institutional constraints of individual scope*, publicerad 1995 tillsammans med Philip Wagner. Tidigare och senare arbeten under 90-talet innehåller allt mindre av tidsgeografiska begrepp och figurer. Det beror kanske på dels att Hägerstrand ombetts skriva i mycket blandade sammanhang, dels att boken *Tillvaroväven* alltmer upptog hans tankar och tid.

Jag har pekat på några arbeten där det tidsgeografiska synsättet utnyttjas med såväl sin begreppsapparat som sitt notations-sätt. Läser man artiklarna får man ett gott grepp om tidsgeografi; dess grund och möjligheter att tillämpas på olika områden. En dos av den hägerstrandska världsbilden medföljer men med läsfokus på tidsgeografin så glider den aspekten lätt in i bakgrunden. För Hägerstrand (tror jag) utvecklades verktyget med fokus på att artikulera sin världsbild för att fånga processer i tid och rum, med begrepp som tex trajektorier, koreografi, koppling, domän, grannskap. För mig som läsare med fokus på verktyget framträdde världsbilden över tiden med allt klarare konturer.

Självfallet finns också artiklar under denna långa tidsperiod och under detta

skede som inte explicit behandlar tidsgeografi. Många pekar framåt mot *Tillvaroväven* och texten *Att äga rum* (1997) är ett gott exempel. I än större utsträckning gäller det den postumt publicerade *The two vistas* (presenterad i ett föredrag på svenska 1992/publicerad 2004), som kan sägas bilda utgångspunkt för det tredje skedet.

Skede III – Världsbilden artikulerad

Hägerstrands arbete med sitt oavslutade »testamente» upptog merparten av hans tid under hans sista levnadsår. Han koncentrerade sig på att presentera sin tankevärld och sin världsbild utan att tvingas vrida på arbetet åt ett eller annat håll för att det skulle passa in i exempelvis en tidskrifts eller festskrifts profil. Nu var arbetets inriktning helt och hållet dikterat av honom själv (för kanske första gången). Resultatet har blivit ett sammanhållet arbete av mer filosofiskt slag, som Hägerstrand tyvärr inte hann avsluta fullständigt.

En metafor i världsbildens grundval utgör tanken på utvecklingen som en intrikat all-ekologisk vävnad. Redan i en uppsats från 1961 (*Utsikt från Svaneholm*) beskriver Hägerstrand hur han ser kulturlandskapet som en mosaik av domäner med olika intressenter och där varje nytt drag tillfogar en ändring i det han nämner »jordens ansikte». Allt hänger samman på ett svärgripbart vis, som inte är så lätt att uppfatta

eller förklara och förstå. Det är en fråga om »tusen samband, som knyter ihop domäner till en levande vävnad med en lång historia av ständigt pågående tillväxt och sönderfall» (sidan 33). (Uppsatsen finns i Svenska Turistföreningens årsskrift 1961, alltså inte i någon vetenskaplig tidskrift men presenterar en syn på geografi som erbjuder de allra flesta en tänkvärd och berikande läsning.)

I *Tillvaroväven* använder Hägerstrand en rik flora av tidsgeografiska begrepp. Här utvidgas begreppsfloran för att mera precist kunna fånga vitala relationer. Flera nya spännande begrepp formuleras, som tex bredvidvartannathet, påplatsvaro, samrumslighet, allrum, avfjärrning, detsammahet och en mångfald intressanta begreppskombinationer utgående från »väv» och »värld». (Hägerstrand tvingas bortom Svenskas Akademiens Ordlista för att kunna ge uttryck åt sin världsbild.)

Det som blev Hägerstrands avslutningsord i *Tillvaroväven* anknuter tanken på utsiktslandskapet till hans all-ekologiska världsbild. Den sista meningen binder på sitt sätt samman ett helt författarskap:

Var och en har kontakt med sin privata värld, men bara erfarenheter, inhämtade kunskaper och innehållet i aktuell kommunikation kan skapa föreställningar om vad som finns i beredskap – vilka implikationerna är – hos aktörer i grannskapet och längre bort.

Referenser

Hägerstrand, Torsten (1953) *Innovationsförlöppet ur korologisk synpunkt*, Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution 25, Lunds universitet, Lund. 304 pp. (Översatt till engelska, se *Innovation diffusion as a spatial process*, 1967.)

Hägerstrand, Torsten (1958) A century of migration to and from a rural parish in Sweden, *Les migrations rurales. Communications et changes de Vues*, Premier Congrès de la Société Européenne de Sociologie Rurale, Bruxelles-Louvain, sid 144–151.

- Hägerstrand, Torsten (1961) Utsikt från Svaneholm, sid 33–64 i *Svenska Turistföreningens årskrift*. Även i G Carlestam & B Sollbe (red) *Om tidens vidd och tingens ordning*, Byggeforskningsrådet T21:1991: 25–37.
- Hägerstrand, Torsten (1963) Geographic measurements of migration: Swedish data, sid 61–83 i J Sutter (red) *Les déplacements humains. Aspects méthodologiques de leur mesure*, Hachette, Monaco.
- Hägerstrand, Torsten (1965) A Monte Carlo approach to diffusion, *Archiv. Europ. Sociol.* VI:43–67. Även i W L Garrison & D F Marble (red) (1967) *Quantitative geography, part I: economic and cultural topics*, Northwestern University, Evanston, Studies in Geography 13, sid 1–13. Även i J Blunden, P Haggett, C Hammet & P Sarre (red) (1978) *Fundamentals of human geography: a reader*, Open University Set Book, Harper and Row Publishers, London, sid 181–194.
- Hägerstrand, Torsten (1967) *Innovation diffusion as a spatial process*, (med efterord av A Pred), C W K Gleerup, Lund och University of Chicago Press, Chicago. Engelsk översättning av *Innovationsförloppet ur kologisk synpunkt* (1953).
- Hägerstrand, Torsten (1970) Tidsanvändning och omgivningsstruktur, *SOU 1970:14*, bilaga 4:1–146.
- Hägerstrand, Torsten (1970) What about people in regional science, *Regional Science Association Papers*, Vol XXIV: 7–21. Även i G Carlestam & B Sollbe (red) *Om tidens vidd och tingens ordning*, Byggeforskningsrådet T21:1991: 143–154.
- Hägerstrand, Torsten (1972) Om en konsistent individorienterad samhällsbeskrivning för framtidsstudiebruk, *Ds Ju 1972:25*. Specialarbete till *SOU 1972:59 Att välja framtid*, 55 sid.
- Hägerstrand, Torsten (1973) The impact of transport on the quality of life, *Fifth International Symposium on Theory and Practice in Transport Economics*, European Council of Ministers of Transport, Athens, 51 sid. Även i *Rapporter och Notiser 1974 nr 13*, Department of Social and Economic Geography, Lund University, Lund.
- Hägerstrand, Torsten (1975) Survival and arena: on the life-history of individuals in relation to their geographical environment, *Monadnock* Vol 49: 9–29. (Clark University.)
- Hägerstrand, Torsten (1982) Diorama, path and project, *Tijdschrift voor economische en Sociale geografie* 73(6): 323–339. Även i J Agnew, D Livingstone & A Rogers (red) (1996) *Human geography: an essential anthology*, Blackwell, Oxford.
- Hägerstrand, Torsten (1985) Time-geography: focus on the corporeality of man, society and environment, sid 193–216 i *The Science and Praxis of Complexity*, The United Nations University, Tokyo. Fransk översättning i *Science et pratique de la complexité. La Documentation Française*, Paris 1986, sid 225–250.
- Hägerstrand, Torsten (1991) Tidsgeografi, i G Carlestam and B Sollbe (red) *Om tidens vidd och tingens ordning*, Byggeforskningsrådet T21: 1991: 133–142.
- Hägerstrand, Torsten & Philip Wagner (1995) Technical and institutional constraints of individual scope, sid 618–626 i H Pfusterschmid-Hardtenstein (red) *Zeit und Wahrheit. Europäischer Forum Alpbach 1994*, Ibera, Wien.
- Hägerstrand, Torsten (1997) Att äga rum, *Svensk Geografisk Årsbok* 73: 105–112.
- Hägerstrand, Torsten (2004) The two vistas, *Geografiska Annaler, Series B: Human Geography* 86B(4): 315–323. (Postumt publicerad.)
- Hägerstrand, Torsten (2009) *Tillvaroväven*, redaktörer K Ellegård & U Svedin (med bibliografi av B Lenntorp), Forskningsrådet Formas, Stockholm. (Postumt publicerad.)

*Bo Lenntorp är professor emeritus vid Kulturgeografiska institutionen,
Stockholms universitet. Mejl: bo.lenntorp@humangeo.su.se*